

Üretim Mekânsal Kalıplarının Değişmesi ve Emek Piyasası: Birikimin Toplumsal Yapısı Teorisi Çerçevesinden Bir Bakış¹

Zeliha GÖKER*
Servet AKYOL**

Özet: Birikimin Toplumsal Yapısı (BTY) teorisine göre kapitalist ekonomiler yaklaşık 50 yıl süren genişleme ve daralmalar ile uzun bir salınım oluşturmaktadır. Bu uzun dönem salınımları açıklamaya çalışan BTY birbirini takip eden dört salınımı proleterleşme, homojenleşme, katmanlaşma ve mekânsallaşma olarak tanımlamaktadır. Emek sürecindeki dönüşüm her bir aşamanın belirleyici özelliğini oluşturmaktadır. Teori ağırlıkla sermaye birikimine olanak sağlayan toplumsal yapılar üzerinde durmaktadır. Bu çalışmanın amacı esas olarak mekânsallaşma aşamasının incelenmesidir. Mekânsallaşma üretim sürecinin mekânsal yeniden yapılanmasını ifade etmektedir. İş güvencesizliği, esneklik, sanayisizleşme ve üretim sürecinin küreselleşmesi mekânsallaşma döneminin temel özelliklerini oluşturmaktadır ve bu dönemde emek sürecinin kontrolü, bilgisayar kullanımı, bilgi teknolojileri, teknolojik uzmanlık içeren teknokratik kontrol ile sağlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Birikimin Toplumsal Yapısı, Mekansallaşma, Üretim Sürecinin Küreselleşmesi, Teknokratik Kontrol.

Abstract: According to Social Structure of Accumulation (SSA) theory, capitalist development is characterized by long swings of economic expansion and contraction of about fifty years in duration. SSA theory seeks to explain these long waves. Four successive waves are proletarianization, homogenization, segmentation and spatialization. The transformation of labor process is a defining feature of each SSA. The focus of SSA theory is on the institutional arrangements that facilitating the accumulation of capital. The aim of

---

¹ Bu çalışma 27-29 2012 tarihinde Kocaeli'nde yapılan 4. Uluslararası Ekonomi Politik Konferansına sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

* Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü

** Dr. Akdeniz Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü

this article is explaining substantially spatialization wave. Spatialization involves the spatial restructuring of production process. Job insecurity, flexibility, deindustrialization and globalization of production process are fundamental features of the spatialization. Spatialization is accompanied by technocratic controls, which involves the use of computers, information technology and technological expertise and direct the labor process across spatially distant networks of organizations.

Key Words: Social Structure of Accumulation Theory, Spatialization, Globalization of Production Process, Technocratic Control

Giriş

Çeyrek yüzyılı aşkın süredir sermaye birikiminin gerek ulusal gerekse küresel düzeyde kurumsal ve mekânsal biçiminin önemli bir değişim ve dönüşüm geçirdiği gözlenmektedir. Bu değişimin gerisinde kapitalist dünya ekonomisinin 1970'lerde yaşadığı kriz ve bu krizden çıkmak için yapılan düzenlemelerin olduğu söylenebilir. Teknoloji, iletişim, taşımacılık, iktisadi birleşmeler, siyasal ve ideolojik kurumsal yapıların değişimi, bu düzenlemelerin hayata geçirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Kapitalist ekonomiler yaklaşık 50-60 yıl süren genişleme ve daralmalar ile uzun bir salınım oluşturmaktadır. Birikimin Toplumsal Yapısı (BTY) teorisi bu uzun dönem salınımları açıklamaya çalışmaktadır ve birbirini takip eden dört salınımı proleterleşme, homojenleşme, katmanlaşma ve mekânsallaşma olarak tanımlamaktadır. Emek sürecindeki dönüşüm her bir dönemin ayırt edici özelliği olmaktadır. Teori esas olarak sermaye birikimi ile emek piyasası arasındaki ilişkiye odaklanarak birikimi, içinde gerçekleştiği kurumsal yapılar ile birlikte ele almakta, her istikrarlı sermaye birikim döneminin aynı zamanda farklı bir emek piyasası ve emek kontrol sistemine dayandığını öne sürmektedir.

Genel olarak 1980 sonrasında sermaye birikimi açısından dikkati çeken temel nokta üretim sürecinin, ulusal sınırları aşarak tamamen ya da kısmen farklı coğrafi bölgelere dağılması ile ilgilidir. Bu şekilde üretim sürecinin mekânsal olarak yer değiştirmesi veya yer değiştirme tehdidi emeği disiplin altına alırken, sermayeye, mevcut işgücünün yerine daha düşük ücretli ve örgütsüz ucuz işgücüne ulaşma olanağı sağlamaktadır. Bu nedenle süreç, esnek birikim sistemi yoluyla sermayenin gücünün pekişmesine imkân sağlarken, esnek emek piyasaları yoluyla da emek piyasasında rekabetin artmasına yol açmaktadır.

Bu çalışmanın amacı BTY teorisinin genel çerçevesini ve proleterleşme, homojenleşme ve katmanlaşma aşamalarını kısaca açıklayarak esas olarak mekânsallaşma aşaması üzerinde durmak, üretim sürecinin farklı mekânlara

yayıldığı günümüzde, emek piyasalarında ve emek kontrol biçimlerinde ortaya çıkan dönüşümü incelemektir.

Çalışmada önce BTY teorisinin genel çerçevesi ortaya konmakta ve teorisinin emek piyasasına ilişkin sınıflandırması ele alınmaktadır. Daha sonra ise mekânsallaşma döneminin genel özellikleri ve bu sürecin ortaya çıkmasında etkili olan faktörler incelenerek, mekânsallaşma döneminde emek kontrol sistemi olan teknokratik kontrol açıklanmaktadır.

Birikimin Toplumsal Yapısı: Genel Çerçeve

Kapitalist dünya ekonomisinin 1970'lerde içine girdiği kriz sürecini açıklamak üzere gündeme gelen Birikimin Toplumsal Yapısı teorisi, sermaye birikimi ile birikimin meydana geldiği kurumsal yapı arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Hızlı ve istikrarlı sermaye birikim döneminin bunu destekleyecek kurumsal yapılarla mümkün olabileceğini öne süren teori, aynı zamanda her bir dönemde var olan farklı emek süreci ve emek kontrol yöntemleri üzerinde durmaktadır (Gordon, 1980; Gordon vd., 1982; Gordon vd.,1987;Bowles vd., 1984, 1990; Kotz vd., 1994; McDonough, 2008; McDonough vd., 2010). Teori, birikimin toplumsal yapılarını kapitalist gelişmenin birbirini izleyen aşamaları olarak tanımlayarak, her bir birikim aşamasını ayrı bir uzun salınımla ilişkilendirmektedir. Teorinin temelindeki “birikimin toplumsal yapısı” kavramı “sermaye birikimini etkileyen genel toplumsal çevre/ortam” ya da “kapitalist birikim sürecinin organize edildiği belirli kurumsal ortam” biçiminde tanımlanmaktadır (Gordon, 1980:12; Gordon vd., 1982:9). Sermaye birikimini belirleyen bu yapılar, sadece ekonomik yapı ile sınırlı değildir, siyasal, kültürel ve toplumsal yapıları da içine almaktadır. Para ve kredi sistemi, ekonomideki devlet müdahalesinin biçimi, sınıf çatışmasının karakteri de birikimin toplumsal yapısını belirlemektedir. Sermaye birikiminin toplumsal yapısının bu şekilde tanımlanması, sermaye birikiminin istikrarlı ve kesintisiz devam etmesi için birikimin gerçekleştiği tüm kurumsal ortamın düzgün işlemlerini zorunlu kılmaktadır.

Teori, kapitalist genişlemenin gerçekleşmesi için birikiminin toplumsal yapısının önceden ortaya çıkması gerektiğini vurgulayarak, bu kurumsal yapının yerleşmesiyle hızlı bir sermaye birikim döneminin var olacağını, zaman içinde söz konusu kurumsal yapının aşınması durumunda ise krizlerin ortaya çıkacağını ileri sürmektedir. BTY teorisine göre krizler, sermaye birikimini çevreleyen toplumsal yapıların çökmesi ya da ortadan kalkmasıyla meydana gelmektedir. ABD örneğinde olduğu gibi, 1970'lerde ortaya çıkan kriz, savaş sonrası birikimi çevreleyen birikiminin toplumsal yapısının 1960'ların ortalarından itibaren aşınması ve 1970'lerde çökmesiyle gerçekleşmiştir. Yeni bir kapitalist gelişme aşamasına geçilmesi ise kurumsal bir dönüşümü gerektirmektedir. Yeni birikimin toplumsal yapısı anlamına gelen bu kurumsal dönüşüm devletin ekonomideki rolünü, para banka ve endüstri ile ilişkilerini, sanayi örgütlenmesinin niteliğini, emek-yönetim

ilişkilerini, iş sürecinin örgütlenmesini kapsadığı gibi, kültür ve ideoloji gibi unsurları da içinde barındıran çok boyutlu bir karaktere sahiptir.

BTY Teorisi ve Emek Piyasası

BTY teorisi ABD örneğinde emek süreci ve emek piyasalarının yapısını ve bunların dönüşümünü tarihsel olarak birbirini izleyen kapitalist gelişme dönemleriyle açıklamaktadır. Her bir uzun dalga salınımı ve buna uygun birikiminin toplumsal yapısı, farklı bir emek piyasası yapısı ve emek kontrol sistemini gerektirmektedir.

Teori, her birikim döneminin toplumsal yapısının yeni bir emek süreci, emek piyasası, sınıf mücadelesi ve emek kontrol sistemi içerdiğini vurgulamaktadır. Her yeni aşama, iktisadi kriz döneminde başlamakta, olgunlaşması yeni birikimin toplumsal yapılarının oluşması ile gerçekleşmekte, çöküşü/ortadan kalkması ise yeni bir iktisadi krizin derinleştiği dönem ile örtüşmektedir (Gordon vd.,1982:10). Teori, birbirini takip eden dört uzun dönem dalgayı, proleterleşme, homojenleşme, katmanlaşma ve uluslararası katmanlaşma ya da mekânsallaşma olarak tanımlamaktadır.

Her bir döneme özgü emek süreci, emek piyasası yapısı ve kontrol sistemi birbirini takip eden üç aşamada ortaya çıkmaktadır: başlangıç (inceleme/araştırma), olgunlaşma ve zayıflama/çöküş.

Başlangıç aşaması, kapitalistlerin durgunluk dönemi boyunca ortaya çıkan ve derinleşen problemlerden kurtulmak için emek piyasası ve emek süreçlerinde yeni yöntemleri bulmaya zorlandığı ve/veya bulmak istediği dönemi ifade etmektedir. Bu evrede ortaya çıkan problemleri çözmek için önemli kurumsal yeniliklere ihtiyaç duyulmaktadır.

İkinci evre olan olgunlaşma aşaması ise yeni BTY'nin bir parçası olarak yeni bir emek sürecine ve emek piyasasının örgütlenmesine işaret etmektedir. Emek piyasasına yönelik yeni uygulamalar başlangıçta işçilerin direnişi ile karşılaşır. Bu nedenle emek piyasasının yeni yapısının olgunlaşması, yeni yapıya yönelik işçi direncinin kırılması ya da emek piyasasının yeni yapıyla bütünleşmesi ile gerçekleşir. Bu aşama yeni bir BTY ile birlikte hızlı sermaye birikiminin gerçekleşmesine katkıda bulunur.

Zayıflama/çöküş aşaması, durgunluk, kriz ve işçi mücadeleleri sonucu, emek piyasası ve kontrol sistemlerinde var olan yapıların erozyona uğramasıyla ortaya çıkmaktadır. Emek piyasasında hakim olan yapıların etkisi azalırken ve hızlı bir birikim dönemi için yeni bir emek süreci ve kontrol sistemi gerekli hale gelmektedir. Bu durum aynı zamanda kapitalist gelişme evresinin kesintiye uğradığı ve farklı bir sermaye birikim dönemine geçişin de işaretini vermektedir (Gordon vd.,1982:13; Wallace ve Brady, 2010:127). Tablo 1, birikimin toplumsal yapısı ile emek kontrol sistemlerinin ABD özelindeki tarihsel gelişimini göstermektedir.

Tablo 1: Birikimin Toplumsal Yapısı ile Emek Kontrol Sistemlerinin ABD Özelinde Tarihsel Gelişimi

BTY	Proleterleşme	Homojenleşme	Katmanlaşma	Mekansallaşma
Hakim/Baskın Kontrol Sistemi	Basit: Girişimci hiyerarşik	Teknik	Bürokratik	Teknokratik
Tahmini zamanlama				
1790-1820				
1820-1840'ların ortaları	Başlangıç			
1840 ortaları-1873	Olgunlaşma			
1873-1890'ların sonu	Zayıflama/Çöküş	Başlangıç		
1890'ların sonu-1.Dünya Savaşı		Olgunlaşma		
1.Dünya Savaşı- 2. Dünya Savaşı		Zayıflama/Çöküş	Başlangıç	
2.Dünya Savaşı-1970'lerin başı			Olgunlaşma	
1970'lerin başından-günümüze			Zayıflama/Çöküş	Başlangıç
2000-???				Olgunlaşma

Kaynak: Wallace ve Brady, 2010:129

Proleterleşme Dönemi

Proleterleşme döneminin en genel özelliği rekabetçi sanayi yapısı, emek göçünün varlığı, ustalık becerisine dayanan emek süreci ve emeğin *basit kontrolü* (tek kişi yönetimi) biçiminde tanımlanabilir.

Büyük ölçüde atölye üretiminin hakim olduğu bu dönemde ücretli emeğin kaynağını zanaatkarlar, kadınlar ve çocuklar (özellikler bekar kadınlar), yerli (beyaz) erkekler ve vasıfsız göçmen emeği oluşturmaktadır (Gordon vd.,1982:64-78). Sermaye birikiminin büyük oranda proleterleşmeye dayalı olduğu bu dönemde emeğin biçim değiştirmemiş bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir (Gordon vd.,1982:79).

Homojenleşme Dönemi

Proleterleşme döneminin çöküşü, aynı zamanda kapitalist gelişmenin yeni bir evresini ve bu evreye uygun BTY'nın oluşum sürecini ifade etmektedir. Emeğin homojenleştiği bu dönemin genel özelliği, sanayi yapısındaki yoğunlaşma, iş ve ticaret alanlarındaki devlet düzenlemeleri, homojen, yarı kalifiye emek, sendikalara yönelik devlet baskısı ve emeğin teknik kontrolü ile ifade edilebilir.

Bu dönemin ayrıcalığı özelliklerinden bir tanesi makineleşmedir. Burada vurgulanması gereken nokta makineleşmenin sadece teknik bir süreç değil aynı zamanda teknolojik yenilik ve bu yeniliklerin yayılmasını da içermesidir. Homojenleşme dönemi bir taraftan daha fazla çıktı sağlamak için vasıflı işçilerin sürekli ve doğrudan gözetimiyle çalışma faaliyetinin yoğunlaşmasını, diğer taraftan ise aynı sonuçları elde etmek için yeni teknolojilerin kullanılmasını gündeme getirmiştir. Üretimin makineleşmesi, işverenin emek sürecindeki kontrolünün gelişmesini sağlarken, çalışma faaliyetlerinin yoğunlaşması, işbölümünün daha ayrıntılı hale getirilmesine yol açmıştır. Bu ise emeğin teknik kontrolüne olanak sağlamıştır. *Teknik kontrol* hem işçilerin daha etkin kontrolünü sağlayacak iş akışının planlanmasını ve makinelerin tasarlanmasını hem de etkinliğin artırılmasını kapsamaktadır. Başka bir deyişle, teknik kontrol işverenlere çalışma hızı üzerinde daha fazla kontrol sağlayan teknolojilerin kullanımına dayanmaktadır. Böyle bir durumda, makineler çalışma hızını kontrol etmekte denetimciye ise daha az iş düşmektedir. Teknik kontrol daha büyük yedek emek ordusunun ortaya çıkmasını sağlayarak işverenin kontrolünün artırılmasında büyük ölçüde başarılı olmuştur (Wallace ve Brady, 2010:130).

Homojenleşme döneminin 1920'lerde başlayan çöküşü tam anlamıyla Büyük Bunalımla gerçekleşmiştir. Emek yönetim sisteminde çelişkilerin ve problemlerin ortaya çıkmasında önemli rol oynayan faktörler işçi sınıfının zayıflıklarını destekleyen politiklardır. Yarı-vasıflı işçilerin artan biçimde kullanılması yedek emek ordusunu disiplin altına alırken, yeni şirket yapılarındaki emek-yönetim politikaları işçilerin gücünü azaltmıştır. Bu süreç birçok sektörde sendikaların

gücünün zayıflamasına ve işçi direnişinin gizli bir biçimde yürütülmesine yol açmıştır (Gordon vd.,1982:163).

Katmanlaşma Dönemi

Emeğin katmanlaşması endüstri, ırk, cinsiyet ve meslek gibi farklı özellikleri göre emek piyasasının alt piyasalara bölünmesini ifade etmektedir (Reich, vd.,1973:359). Emek piyasasının birincil/tekelci ve ikincil/rekabetçi katmanlar olarak farklılaşması, değişik katmanlardaki işçilerin ücret, ödül ve örgütlenme sistemlerinin farklı olmasını beraberinde getirmektedir. Birincil katmandaki işler, daha gelişmiş çalışma becerileri gerektirirken, ücretler görece olarak yüksektir, iş güvencesi ve iş içinde yükselme basamakları bulunmaktadır. Vasıflı emek gerektirmeyen ikincil katmandaki işlerde ise, ücretler görece olarak düşük, iş devri yüksek, çalışma koşulları kötü ve yükselme basamakları oldukça sınırlıdır (Gordon vd.,1982:166).

Emek piyasasının katmanlaşması, kapitalist kurumların çalışmasını kolaylaştırırken, farklı katmanlardaki işçilerin farklı örgütlenme rejimlerine tabi tutulması sebebiyle işçiler arasındaki dayanışmanın azalmasına, işçi mücadelesinin zayıflamasına neden olmakta, işçileri bölerek, işverene karşı birleşmeye yönelik potansiyel hareketlerini erkenden önlemektedir (Reich, vd.,1973:361). Katmanlaşma döneminde emek sürecinin kontrolü *bürokratik kontrol* ile yapılmaktadır. Bürokratik kontrol, kıdem, işte yükselme merdiveni, ayrıntılı olarak belirlenmiş iş kuralları ve çok katmanlı hiyerarşiye dayanmaktadır. Bürokratik kontrol sisteminde her iş için, işin nasıl yapılacağına dair biçimsel iş tanımları bulunur ve işçilerin performansı iş tanımlarına göre değerlendirilir. İşçiler, işe ilk başladıklarında giriş pozisyonunda olurlar, zamanla performanslarına ve kıdemlerine bağlı olarak işte yükselirler. Birçok durumda, iş basamakları arasındaki vasıf farklılıkları önemlidir. İşte yükselme basamaklarının temel amacı, firmanın kurallarına/amaçlarına uyum sağlayarak işçileri motive etmektir. İşçiler iş basamaklarına yükseldikçe daha yüksek ücretler alırlar. Kıdem daha yüksek ücret ve iş güvenliğini garanti etmesine rağmen, aslında işçilerin firmanın kuralları ve amaçları ile daha uyumlu hale getirilmesini sağlamaktadır (Barone, 2004:66). Dolayısıyla bürokratik kontrol, işçilerin şirketin amaçlarını benimsemeleri için firmalar tarafından verilen teşvik ve ödüllendirmeye dayanır. Böylelikle işçi ve işverenler arasında çıkar çatışmasının azaltılması amaçlanır. Ayrıca, firma içindeki yönetim yapıları işçilerin adalet ve doğruluk gibi konularda firmaya inanmalarını sağlayacak biçimde oluşturulur. Bununla birlikte, bürokratik kontrolün gayri insani doğası kapitalist sömürüyü gizlemektedir (Wallace ve Brady, 2010:131).

Mekânsallaşma Dönemi: Üretim Yeni Mekânlara Yayılması

Küresel kapitalizmin neoliberal döneminde sermaye birikimi farklı bir biçim alırken², bu birikime uygun yeni bir emek süreci ve emek kontrol sistemi de ortaya çıkmıştır.

1960'lı yılların ortalarından itibaren gelişmiş ülkelerde, özellikle imalat sanayinde kurum karlarının düşmeye başlaması yeni kurumsal strateji arayışlarına neden olarak, firma faaliyetlerinin farklı aşamalarında esneklik arayışlarını hızlandırmıştır. Firmalar bu yıllardan, itibaren hızla değişen piyasa koşullarına ve talepteki değişmelere yanıt verebilmek, düşen kar oranlarını telafi edebilmek amacıyla, ihtiyaca göre düzenlenebilen, küçük ölçekli üretime dayalı örgütlenmeyi tercih etmeye başlamış, kaynakların dağıtımında, tedarikçilerle ilişkilerde ve emek piyasalarında esneklik arayışlarını artırmışlardır (Harrison ve Bluestone, 1990:352).

1970-1990 yıllar aralığı katmanlaşma döneminin zayıflama/çöküş, yeni mekânsallaşma döneminin ise başlangıç aşamasına karşılık gelmektedir. Kapitalizmin önceki dönemlerinde sistemin gelişimi için ulus devlet gerekli bir unsur iken, bu dönemde ulus devletin kurumsal ve mekânsal kısıtları sermaye birikiminin önünde bir engel olarak görülmeye başlanmıştır. Fabrikaların kapandığı ve/veya başka bölge ya da ülkelere taşındığı bu “sanayisizleşme” dönemi, aynı zamanda “sermayenin aşırı hareketliliği” ne de işaret etmektedir. Zira bu dönemde sermaye hızla düşük ücretli ülkelere doğru yer değiştirmeye başlamıştır (Blueston ve Harrison, 1982:11; Brady ve Wallace, 2000:73).

2000'li yıllardan itibaren olgunlaşma aşamasına giren mekansallaşma dönemi, üretim sürecinin yeni mekanlara yayılmasını, üretim sürecinin küreselleşmesini ifade etmektedir. Yeni dönem sermayeye, bir yandan emek piyasalarına, doğal kaynak, ham hammadde ve tüketici piyasalarına optimal yakınlık sağlayacak şekilde faaliyetlerini düzenleme imkanı sunarken, diğer yandan da kontrol ve karını en fazla artıracak şekilde üretim sürecinin farklı aşamalarını, farklı coğrafi bölgelerde yeniden yapılandırmasına olanak tanımaktadır.

Bu dönemde dünya üretiminin yeniden düzenlenmesi, esnek birikim modeli

---

² Günümüzde BTY teorisi, 1980 sonrasında yeni bir birikimin toplumsal yapısının oluşup oluşmadığını tartışmaktadır. Bazı yazarlar (Lippit, 1997, 2005; Reich, 1997; McDonough, 2003) sermaye birikimini destekleyen yeni bir kurumsal yapının oluştuğunu, en azından yeni bir birikiminin toplumsal yapısının dış hatlarının görünür hale geldiğini öne sürerken, diğer bazıları (O'Hara, 2002; 2004; Wolfson, 2003; Kotz, 2003) ise birikimi destekleyen yeni bir kurumsal yapının henüz ortaya çıkmadığını iddia etmektedir. Yeni bir BTY'nin oluştuğunu iddia eden yazarlar iktisadi faaliyetlerin artan biçimde küreselleştiği bu dönemde büyük ölçüde üretim ve yatırım artışı ortaya çıktığını, şirketlerin yeniden yapılandırıldığını, devletin önemli ölçüde yeniden örgütlendiğini, serbestleştirme politikaları ile sermayenin gücü artarken, emeğin zayıflatıldığını, ulus üstü kurumların artan bir biçimde önem kazandığını ve dünya genelinde neoliberal ideolojinin baskın hale geldiğini öne sürmektedirler (McDonough, 2008:165).

çerçevesinde gerçekleşmektedir. Esnek birikim modelinin iki temel unsurundan biri yeni teknolojiler, diğeri ise örgütsel yenilikler ile ilgilidir. Küresel çapta etkili olan yeni teknolojiler esas olarak bilgi teknolojisine dayanmaktadır; bilgisayarlı otomasyon, haberleşme, internet kullanımı, yeni ulaşım teknolojileri, bilgisayar destekli tasarım, bilgisayar destekli imalat gibi. Yeni örgütlenme biçimleri ise, yeni yönetim tekniklerini ve dikey ayrışmayı (vertical disintegration) içermektedir. Küçük-seri üretim, malzemenin tam zamanında teminine dayalı stoklama sistemi (just in time inventory system) dış kaynak kullanımı (outsourcing), taşeron üretim ve gayri resmi ulus ötesi iş ittifakları yeni altbölümler ve uzmanlaşmaları mümkün kılarak üretimin farklı aşamalara ayrılmasını ve üretim sürecinin tüm dünyaya yayılmasını sağlamaktadır (Robinson, 2004:17; Rubin, 1995:300).

Üretim sürecinin daha fazla oranda farklı bölümlere ayrılabilmesi ve her bir bölümün farklı bir yerde yapılarak sermayenin karını en çoklaştırabilmesi, ileri ulaşım, bilgi ve haberleşme teknolojilerini gerektirse de süreç, esas olarak ülkeler arasındaki ücret farklılıklarına ve küresel emek rezervinin varlığına dayanmaktadır. 1990'lı yıllardan itibaren Sovyet Bloğunun ve Çin'in kapitalizme geçişi, Hindistan'ın dışa açılmasıyla birlikte küresel işgücü iki katına çıkarak 1.46 milyardan, 2.93 milyara ulaşmış, küresel ekonomiye yeni katılan bu ülkelerin sermaye yoksunluğu nedeniyle, sermaye/emek oranı %61 oranında azalmıştır (Freeman, 2008:2). Emek sermaye arasındaki denge, emek aleyhine değişirken, daha fazla sayıda işgücü, daha az iş ve daha az sermaye için rekabet eder hale gelmiştir. Bu durum ülkeler arasındaki ücret farklılıklarından yararlanmak isteyen sermayeye karını artırmak için önemli bir fırsat yaratarak, üretim sürecinin küreselleşmesini sağlamıştır. Böylece pek çok "iş" in hareketliliği artmış ve uluslar arası ticaret, doğrudan yabancı yatırımlar, dış kaynak kullanımı³ yoluyla bir ülkeden diğerine taşınabilir hale gelmiştir⁴. Emeğin hareketliliğine ilişkin kısıtlar devam etmesine rağmen farklı ülkelerdeki emek piyasalarına ilişkin koşullar giderek daha fazla birbirine bağımlı hale gelmiştir (Akyüz, 2006:3).

---

³ Üretim sürecinin yer değiştirmesi esas olarak iki farklı biçimde ortaya çıkmaktadır: Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) ve dış kaynak kullanımı. DYY yapılması durumunda üretim yurt dışına taşınmaktadır ancak yine firma tarafından gerçekleştirilmektedir. Dış kaynak kullanımında ise üretim yurt dışına çıkarılmakta fakat başka bağımsız üreticiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Firma sadece üretim sürecini kontrol etmekte ama yine de kazancın büyük bir kısmına sahip olmaktadır (Smith, 2010:70).

⁴2001-2010 yılları arasında ABD'nin Çin ile arasındaki ticaret açığı 2.8 milyon işin (1.9 milyonu imalat sanayine ait olmak üzere) yok olmasına ya da yer değiştirmesine neden olmuştur (Scott, 2011:4).

Mekânsallaşma Döneminin Temel Özellikleri

Üretim Sürecinin Küreselleşmesi

Üretim sürecinin küreselleşmesi firmaların, mal ve hizmeti kendileri üretmek yerine, dışarıdan temin ederek satın alma yolunu tercih etmelerini ifade etmektedir (Gereffi, 2005:25; Milberg, 2004:9). Bilişim teknolojisindeki ilerlemeler, büyüyen pazarlara yakın olma, güvenli alt yapı, düşük ulaşım maliyetleri, maliyetleri düşürme çabaları, gelişmiş ülkelerdeki sermayenin kararlarını etkileyerek, daha önce üretim sürecinde firmanın kendi üstlendiği bazı aşamaları, kendine bağlı ya da bağımsız üretici/tedarikçilerden temin etme fırsatı yaratmaktadır. Böylece daha önce firmalar tarafından gerçekleştirilen üretim, dağıtım ve servis aşamaları, günümüzde dış kaynak kullanımı ve taşeron üretim yöntemlerinin yaygın kullanımı ile diğer firmalara yaptırılmakta ya da satın alınmaktadır⁵. Taşeron firma da üstlendiği faaliyeti bir diğer firmaya yine taşeron uygulaması ile yaptırtabilmektedir. Bunun sonucunda firma örgütlenmesindeki dikey hiyerarşinin yerini yatay network (ağ) almaktadır. Muhasebe, reklam, finansman, pazarlama gibi faaliyetler de firma içinde gerçekleştirilmek yerine taşeron usulüyle başka firmalara yaptırılmaktadır (Robinson, 2004:104).

Üretim sürecinin küreselleşmesinde esas belirleyici faktör yüksek ücretli emek yerine düşük ücretli emeği ikame ederek, küresel emek arbitrajı yoluyla sermayenin karını artırma güdüsüdür. Finansal varlıklar ve malların uluslararası piyasalarda hareketliliğine ilişkin kısıtların kaldırılmasıyla bu piyasalarda fiyat farklılıkları önemli ölçüde ortadan kalkarken, emeğin hareketinin engellenmesi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında önemli ücret farklılıkları yaratmaktadır. Örneğin Çin ve Hindistan'da çalışan bir işçi, Amerika ya da diğer bir gelişmiş ülkede aynı işi yapan işçi ücretinin %10'u ya da %25'i kadar ücret elde etmektedir (Roach, 2003:1). Bu durum, daha önce gelişmiş ülkelerin düşük ücretli rakibi olan gelişmekte olan ülkeleri günümüzde, Çin ve Hindistan'ın yüksek ücretli rakibi durumuna getirmektedir (Freeman, 2007:56).

Küresel emek arbitrajı yoluyla birim maliyetler aşağıya çekilirken, ücret mallarının fiyatları da düşük tutulmaktadır. Bu süreçte kar artışları ve fiyatların düşmesinden hissedarlar ve tüketiciler yararlanırken⁶, işini kaybedenler zarar görmektedir. Tüketim mallarının fiyatlarının düşmesi tüketim düzeyinin ücretlerden daha az düşmesini sağlamaktadır. Ancak olumsuz etkilenenler sadece işini kaybedenlerle sınırlı değildir. Sermayenin yer değiştirme tehditleri nedeniyle ücretlerin geçimlik düzeyde kalması ve çalışma koşullarının kötüleşmesi ile birlikte

⁵ Bu nedenle günümüzde, doğrudan yabancı yatırımlar ya da dış kaynak kullanımı, taşeron yöntemi ile üretilen ara malların uluslar arası ticarete payı hızla artmaktadır (Milberg ve Winkler, 2010:277).

⁶ Her 1 dolarlık hizmetin dışarıdan tedarik edilmesi sonucu artan kar/düşen fiyatlar yoluyla tüketicilerin ve hissedarların kazancı 62 sent artmaktadır (Whalen, 2005:36)

çalışanların hayat standardı da düşmektedir. Dış kaynak kullanımı nedeniyle işini kaybedenler, yeniden işe alınırken daha düşük ücreti daha kolay kabullenmektedirler⁷. Bu işçilerin geliri azalırken satın alma gücünün düşmesi ise daha büyük bir kesimi olumsuz etkilemektedir.

Küresel üretim süreci sermaye birikimini artırmak, daha çok iş yaratmak yerine, iş ve yatırımları ülkeler arasında yeniden dağıtmaya hizmet etmektedir. Bu nedenle küresel emek arbitrajı yüksek ücretli gelişmiş ülkelerde istihdamsız büyümeye neden olmaktadır. Bu süreçte küresel üretim ucuz emeğin olduğu ülkelere kaydırılırken, gelişmiş ülkelerdeki tüketim, satın alma gücü düştüğü için azalmakta, aşırı üretim-yetersiz tüketim küresel kriz yaratmaktadır (Asimakopoulou, 2009:177).

Firmaların dış kaynak kullanımı ya da taşeron üretim yoluyla mal ya da hizmeti satın almaları, kârlarını artırırken aynı zamanda bazı risklerden de uzak kalmalarını sağlamaktadır. Zira firmaların bu yöndeki tercihi, tedarikçi, taşeron üreticiler arasındaki rekabeti artırarak, ücretlerin daha da aşağıya çekilmesini sağlarken aynı zamanda firmaların hem düşük katma değerli üretim sürecinden hem de talep dalgalanmaları ve dünya piyasalarında ortaya çıkabilecek dengesizliklerle ilgili risk ve maliyetlerden kaçınmalarını sağlamaktadır. Üstelik firmalar, çevre kirliliği, sendikaların baskı altında tutulması, sigorta, emeklilik, hastalık yardımı ve ücretli izin gibi güvenceler sağlanmaksızın işçilerin kötü koşullarda çok uzun süreler çalıştırılması ile ilgili konularda doğrudan sorumluluk altına da girmemiş olmaktadır. Burada sorumluluk üretimi üstlenen taşeron firmaya yüklenmektedir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlardan farklı olarak, dış kaynak kullanımı yoluyla mal ve hizmet alımının tercih edilmesi durumunda herhangi bir sermaye devrine de gerek kalmamaktadır (Smith, 2010:237-239).

Diğer yandan küresel üretim sürecinde maliyetlerin düşmesi, finansal olmayan şirketlerin finansallaşmasını teşvik etmektedir. Dış kaynak kullanımı yoluyla firmaların aşırı kârları artarken, yeniden kendi ülkelerinde ya da başka bir ülkede yatırıma yönlendirilmesi ihtiyacının azalmasıyla kâr, finansal varlıkların satın alınmasında ve hissedarların payının artırılmasında kullanılmaktadır (Milberg ve Winkler, 2010:285).

Sanayisizleşme

Teknolojik yenilik ya da yeni yatırımlar yerine şirketlerin ucuz emek arayışları şirketlerin küçülmesine ve sanayi kapasitesinin ve gücünün azalmasına (deindustrialization) yol açmaktadır⁸ (Harrison, 1994). Yatırımlarda esneklik yaratarak kârlılığı artırma çabaları sermayenin, malların üretiminden, hizmetlerin üretimine kaydırılmasına neden olmaktadır. Yatırımların hizmet üretimine

⁷ Hizmet sektöründe çalışanların %60'ı işten çıkarıldıklarında, yeniden çalışabilmek için ücret kesintilerine razı olmaktadır (Whalen, 2005:37).

⁸ Harrison (1994:212) bu durumu esnek birikimin karanlık yönü olarak tanımlamaktadır.

yönlendirilmesi işletmelere daha büyük esneklik sağlamakta, sabit sermaye ihtiyacını azaltırken, bilgisayar teknolojisinin kullanımı, hizmetin üretim ve dağıtımının küresel ölçekte gerçekleşmesini kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle esnek birikimin merkezinde hizmet üretiminde artış yer almaktadır. Günümüzde artık hizmet sektörünün önceki dönemlerde imalat ve ulaşım sanayine yardımcı olma rolü değişmiştir.

Hizmet sektörü oldukça heterojen bir yapıya sahiptir. Finans, sigorta gibi üreticiye yönelik hizmetler; eğitim, sağlık, yoksullara yardım gibi sosyal hizmetler; ulaşım, iletişim, toptan ve perakende ticaret gibi dağıtıcı hizmetler; eğlence, yeme-içme, konaklama gibi kişiye özel hizmetler geniş bir yelpazeye işaret etmektedir. Bu hizmetlerin pek çoğunda belli bir yere bağlı olma zorunluluğu yoktur, üstelik hizmetler küçük çaplı firmalar tarafından da sağlanabilmekte, büyük miktarlarda sabit sermaye ihtiyacı yaratmayarak ilave avantaj sağlamaktadır (Rubin, 1995:311).

İstihdamın imalat sanayinden hizmetler sektörüne kayması ise düşük ücretli istihdamın artmasına neden olmaktadır. Sanayisizleşme teorisine göre sendikalaşma oranı yüksek olduğu için bütün ülkelerde imalat sanayinde ücretlerin ortalaması görece olarak yüksek ve değişim oranı düşüktür. Hizmet sektöründe ise ortalama ücretler düşük, değişim oranı daha yüksektir (Harrison ve Bluestone, 1990).

Emek Piyasasında Esneklik

Mali olanakları daralan ülkeler işsizlik sorununa, emek piyasasına ilişkin reformlarla çözüm bulmaya çalışmaktadırlar. Bu yolla hem finansal piyasalara güven vermeyi hem de ekonomik büyümeyi hızlandırmayı ümit etmektedirler (ILO, 2012:35). Mikro ekonomik reformlarla⁹ (işe alma-işten çıkarma ve çalışma saatlerinin belirlenmesinde tüm kısıtların kaldırılması, kıdem tazminatı ve asgari ücret düzenlemelerinden vazgeçilmesi, karar alma süreçlerinde işçilerin temsil hakkının kaldırılması, işsizlik ödemelerinin en az ve en kısa süreli olacak şekilde belirlenmesi, sendikaların güçsüzleştirilmesi gibi) emek piyasasında esneklik sağlayarak işsizlik sorununun piyasa tarafından çözülmesini beklemektedirler.

Emek piyasalarının diğer piyasalardan farksız olduğuna ilişkin varsayımdan hareketle düzenlemelerin amacı, emek piyasalarında rekabeti artırmak yoluyla emeği ucuzlatmaktır. Bu amaçla bir yandan asgari ücret ve sosyal yardımlar azaltılırken, iş güvencesi zayıflatılmakta, diğer yandan da artan işsizlik düzeyi ile sendikaların gücü zayıflatılarak emek piyasasında rekabet artırılmaya çalışılmaktadır.

Mekânsallaşma döneminde emek piyasasında esneklik, üç tür esnekliği kapsamaktadır: ücret esnekliği, fonksiyonel esneklik ve istihdam esnekliği. Ücret

---

⁹ 2008- 2012 yılları arasında 131 ülkeden 40'ı iş güvencesi sağlayan düzenlemelerini, özellikle kıdem tazminatı ve ihbar süreleri ile ilgili düzenlemeler başta olmak üzere, değiştirmiştir. Merkez ve güney-doğu Avrupa ülkeleri başta olmak üzere 131 ülkeden 25'i ise, süreci kolaylaştırmak ya da gerekli koşulları azaltmak suretiyle toplu işten çıkarmalara ilişkin yasal düzenlemeleri değiştirmişlerdir (ILO, 2012:35).

esnekliği, emek piyasası koşullarına göre ücretlerin ayarlanmasını sağlamaktadır. Özellikle sendikalar ve devletin düzenlemeleri nedeniyle ücret rekabetinden önemli ölçüde korunmuş olan işlerde ve endüstrilerde çalışanlar arasında bireysel rekabetin artmasına yol açmaktadır. Fonksiyonel esneklik, işveren tarafından görev ve yükümlülüklerin yeniden tanımlanmasını, kaynakların yeniden düzenlenmesini, tedarikçiler/satıcılar ile ilişkilerin yeniden şekillendirilmesini sağlamaktadır. İstihdam esnekliği ise, iki şekilde ortaya çıkmaktadır; birincisi, işlerin yeniden düzenlenerek yarı zamanlı, sözleşmeli işlere ağırlık verilmesi, ikincisi, bakım, yiyecek –içecek hizmeti, büro işleri gibi daha önce kurum içinde yapılan işlerin dışarıdan temin edilmesi, taşeronlara yaptırılması (Harrison ve Kelley, 1993; Harrison ve Bluestone, 1990).

Emek piyasasındaki kurumsal değişiklikler, ücretlerin daha çok piyasa odaklı belirlenmesine yol açmaktadır. Daha düşük ücret, iki kademeli ücret düzenlemeleri daha yaygın uygulama alanı bulurken, performansa dayalı, firma bazında ücretlendirme esas olmaya başlamıştır. İstihdam esnekliği yarı-zamanlı, geçici, taşeron, kayıt dışı işçiliğin artmasına, tam zamanlı işlerin yarı-zamanlı olarak yeniden yapılandırılmasına yol açmaktadır. Gönülsüz yarı zamanlı işler, gönüllü yarı zamanlı işlere göre hızla artarken bu yolla işveren sosyal güvenlik, işsizlik sigortası ödemesi, sağlık ve emeklilik ödemeleri, izin, fazla mesai, izin ücreti ödeme yükümlülüklerinden de kurtulmuş olmaktadır. Dolayısıyla talep arttığında işveren, belirli bir süre için daha çok işçi çalıştırabilmekte fakat daha çok işçinin çalışması ile ilgili sabit maliyetlere katlanmak zorunda kalmamaktadır.

Endüstriyel yeniden yapılanma ve emek maliyetini düşürme çabaları sonucu işverenin isteğine bağlı, belli bir süre ile sınırlı yarı-zamanlı/geçici işler artarak, süreklilik kazanmaya başlamıştır. Bu tür istihdam konjonktürel olmak yerine sürekli niteliktedir ve işçiler sürekli ücretlerin düşürülmesi ve işle ilgili istikrarsızlıklara razı olmak durumunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla esnek birikim rejimi yüksek oranda yapısal işsizlik yaratmaktadır.

Sermaye-Emek İlişkisi

Mekânsallaşma döneminde nihai amaç mekânsal yer değiştirme değil, sermayenin gücünü artırarak esnek birikim sistemini gerçekleştirmektir. İşletme sahiplerinin mekânsal yer değiştirme veya yer değiştirme tehdidi emeği disiplin altına alarak, mevcut işgücünün yerine daha düşük ücretlerle, daha kötü koşullarda çalışmaya hazır, örgütsüz ucuz işgücüne ulaşma olanağı sağlamaktadır.

Daha önceleri farklı ülkelerdeki firma ve sektörler arasındaki yaşanan uluslararası rekabetin, günümüzde farklı ülkelerde, aynı işi yapan işçiler arasında yaşandığı görülmektedir. Ülkeler arasındaki önemli ücret farklılıkları rekabete zemin oluşturmaktadır. Ülkeler arasındaki bu ücret farklılıkları sermayeye, gelişmiş ülkelerdeki yüksek ücretli emek yerine, gelişmekte olan ülkelerdeki düşük ücretli emeği ikame etme fırsatı vererek kârını artırma olanağı sağlamaktadır (Roach, 2004:1). Üretim aşamaları farklı bölgelere dağıtılırken aynı şirkette çalışan işçiler

arasında ulus, kültür ve dil farklılıkları nedeniyle iletişimin azalması sınıf dayanışmasını zorlaştırmakta, sermayenin gücünün artmasına yol açarak, üretim sürecinin giderek daha fazla âdem-i merkezietçi yapıda olmasına rağmen, kontrol ve gücün işveren ya da sermaye elinde yoğunlaşmasına neden olmaktadır.

Emeğin esnek birikim rejiminde geçicileştirilmesi, sürekli işlerin geçici işlerle yer değiştirmesi ve gayri resmileştirilmesi küresel sermayenin küresel emek aleyhine gücünü artırmaktadır. Vasıfsızlaştırılan, yeri kolayca doldurulabilen işçilerin sonuçta, ekonomik olarak zayıf, savunmasız ve daha az örgütlü oldukları görülmektedir. Sözleşmeli, geçici, yarı zamanlı, çoğu zaman kayıt dışı, hatta kendi evlerinde çalışan işçilerin firma ile uzun dönemli, istikrarlı bir istihdam ilişkisi bulunmaması örgütlenmeyi olumsuz etkilemektedir. Üstelik ücretleri ve örgütlü emeğin kontrol gücünü artırdıkları gerekçesiyle bu dönemde sendikalar baskı altına alınmış, bir yandan küresel emek rezervinin artması, diğer yandan fabrikaların sendikaların olmadığı bölgelere taşınması suretiyle olası etkileri azaltılmıştır. Böylelikle ücretlerin en aşağıda eşitlenmesi, sendikasılaştırma, ihtiyaç olduğunda hemen temin edilebilen geçici emek arzı, göçmen işçilerin aşırı sömürsü, çalışma saatlerinin uzatılması gibi yeni emek/sermaye ilişkileri tesis edilmiştir (Robinson, 2004:104).

Devletin Rolü

Günümüzde, emek piyasalarında devlet müdahalesini kaldırmak ve bu piyasalarda esnekliği sağlamak ekonomik başarının anahtarı olarak sunulmaktadır¹⁰. Mekânsallaşma döneminde devletin emek piyasasına yönelik müdahalesi esas olarak iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Öncelikle devlet, belli bir işsizlik düzeyinde efektif asgari ücreti düşürmek ve sosyal ücreti¹¹azaltmak suretiyle emek piyasasında

¹⁰ IMF, OECD gibi kuruluşlar devletlere, emek piyasası kurumlarını zayıflatma, piyasa çözümlerinin önünü açma yönünde tavsiyelerde bulunmaktadırlar. OECD Job Study (1994) raporunda gelişmiş ülkelerde işsizliğin temel nedeninin emek piyasası kurumları olduğunu savunmakta ve işsizliği azaltmak, ekonomik performansını artırmak üzere 10 öneride bulunmaktadır. Bu önerilerden beşi, iyi makroekonomik politikalar, teknolojik bilginin geliştirilmesi, girişimciliğin önündeki engellerin kaldırılması, eğitimin iyileştirilmesi, ürün piyasasında rekabetin geliştirilmesi ile ilgili iken diğer dört öneri emek piyasasında düzenlemelerin azaltılması ile ilgilidir. Bunlar çalışma süresinde esneklik sağlamak, kısıtlamaları kaldırarak ücret ve emek maliyetlerini daha esnek hale getirmek, istihdam güvencesi sağlayan hükümleri yeniden düzenlemek, işsizlik yardımları ve diğer yardımları yeniden düzenlemek olarak sıralanmaktadır. Diğer yardımları yeniden düzenleme önerisi aktif emek piyasası politikaları içermektedir: eğitim programları, işçilere iş-bulma desteği, işverene, uzun süredir iş bulamayan veya engelli işçileri çalıştırması için devlet desteği sağlamak gibi.

¹¹ Sosyal ücret, iktisat alanında daha farklı bir tartışmanın kavramı olmuştur. Genel olarak *eğitim, sağlık, sosyal hizmet, konut destekleri gibi devlet harcamaları yoluyla, kişisel parasal gelire eklenen gelir* olarak tanımlanır. Dolayısıyla sosyal ücret, iş ortamıyla sınırlı ücretlendirme bakışını aşır ücretlendirmeyi bir ulusal-toplumsal bölüşüm sorunu olarak ele almayı sağlar.

rekabeti artırmaktadır. İkinci olarak ise emek piyasasında artan rekabet ve yüksek işsizlik düzeyi ile birlikte işçi-işveren ilişkilerini düzenleyen yasaları işveren lehine yeniden yorumlayarak sendikaların gücünü azaltmaktadır (Rosenberg, 2010:200).

İşsiz sayısının artması, asgari ücretin azaltılması emek piyasasında rekabeti artırırken, işsizlik sigortasında yapılan kesintiler ise iş arayanların daha önce ellerine geçen ücretten daha azına razı olmalarına neden olmaktadır. Devlet bu düzenlemelerle rekabeti artırarak ücretlerin düşmesini sağlamaktadır. Diğer yandan devletin sendika karşıtı duruşu ile birlikte işsiz sayısının artması, asgari ücretin ve sosyal ücretin düşürülmesi, sendikaları olumsuz etkilemektedir (Rosenberg, 1991:73). Oysa güçlü sendikalar işvereni, ücret kesintileri yerine, verimlilik artışına dayalı stratejiler uygulamaları için zorlamaktadır. Sendikaların yokluğunda firmalar kolay yolu seçip, düşük ücretlerle kârlarını artırmayı tercih etmektedirler.

Esnek birikim stratejileri devlet desteğine dayanmaktadır. Eylemde bulunarak veya bulunmayarak devlet esnek birikimi teşvik etmektedir. Devletin sendika karşıtı duruşu, sermayenin aşırı hareketliliğinden ve sanayisizleşmenin artmasından dolayı emeği koruyucu politikalar uygulamaktan kaçınması aslında esnek birikim rejimine devletin desteğini ifade etmektedir (Bluestone ve Harrison, 1982).

Teknokratik Kontrol

Emek piyasalarında ortaya çıkan yapısal değişim emek kontrol sisteminin değişimini de beraberinde getirmiştir. 1970 ve 1980'lerde hâkim kontrol sistemi olan bürokratik kontrol sisteminin çöküşü ile birlikte, yeni bir emek kontrol sisteminin de oluşmaya başladığı gözlenmektedir. 2000'li yıllarda olgunlaşma aşamasına giren bu yeni emek kontrol sistemi *teknokratik kontrol* olarak adlandırılmaktadır. Teknokratik kontrol sistemi, mekânsal olarak dağınık ve merkezden uzak bölgelerde çalışan emeğin kontrol ve koordinasyonu için ortaya çıkan yeni kontrol biçimidir.

Teknokratik kontrol sistemi, bilişim teknolojisi, bilgisayar kullanımı ve teknolojik uzmanlık gerektiren bir kontrol sistemidir. Hem esnekliği hem de çalışmayı kolaylaştırmak için gerekli düzenleyici özelliklere sahip olan teknokratik kontrol sistemi, esas olarak iş yerinde bilgisayarlı teknolojilerin kullanımına bağlı ve elektronik bilginin yaratılması, yayımlanması ve yorumlanmasıyla ilgili teknik uzmanlığa dayanmaktadır (Brady ve Wallace, 2010:136).

Teknokratik kontrol sisteminde yöneticiler, teknoloji ve bilgiyi kullanan uzman kişilerden oluşmaktadır. Bilgisayar teknolojisi yoluyla kurulan yeni sosyal ağlar bir yandan iletişimi kolaylaştırırken, aynı zamanda emeğin merkezden kontrolünü de kolaylaştırmaktadır. Başka bir ifade ile bilgisayarlar fiziksel olarak merkezden uzak olmasına rağmen, kontrolün merkezi olmasını sağlamaktadır. Ofise uzaktan bağlanarak evden çalışma ya da telekonferans yöntemi bu durumun en iyi örnekleridir.

Üretim sürecinin yeni mekânlara yayılması zenginler ile yoksullar arasında kutuplaşmayı artırırken, teknokratik kontrol de, teknik uzmanlığa sahip olanlarla olmayanlar arasında kutuplaşma yaratmaktadır. Bilgiyi analiz eden, işleyen ve yorumlayanlar veya sistemi düzenleyen ve onaranlarla, büro ve sekreterlik işini yerine getirenler veya veri girişi yapanlar arasında kutuplaşma ortaya çıkmaktadır. İşyeri kararlarının alınmasında kritik bir role sahip olan teknik uzmanlar belirleyici bir konuma gelmektedir. İşyerlerinde teknik uzmanlığa sahip olanlar sürekli personel olarak çalışırken, diğer personelin sayısı azaltılmakta ve geçici olarak istihdam edilmektedirler (Brady ve Wallace, 2010:137).

Sonuç

Mekânsallaşma dönemi, küresel emek arzı artarken, ülkeler arasındaki ücret farklılıklarından yararlanmak isteyen sermayeye, üretim sürecini farklı coğrafi alanlarda yeniden yapılandırma fırsatı sunmaktadır. Verimlilik artışı yerine düşük ücretlerle karını artırma tercihi ise şirketlerin küçülmesine, sanayi kapasitesinin ve gücünün azalmasına, hizmet sektörünün payının artmasına yol açmaktadır. Bu süreçte sermaye/emek arasında, katmanlaşma döneminde sağlanan uzlaşma, emek aleyhine bozulurken daha fazla sayıda işgücü, daha az iş ve daha az sermaye için rekabet eder hale gelmektedir. Küresel üretim süreci sermaye birikimini artırmak, daha çok iş yaratmak yerine, iş ve yatırımları ülkeler arasında yeniden dağıtmaya hizmet etmektedir. Gelişmiş ülkelerde istihdamsız büyüme nedeniyle tüketim harcamaları azalırken, Çin ve Hindistan gibi ucuz işgücüne sahip ülkelerin tüketim harcamalarındaki artış, bu azalmayı telafi etmekte yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle ortaya çıkan aşırı üretim- yetersiz tüketim krize neden olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan önemli üretim kayıplarını telafi etmek, hızla yükselen işsizlik oranlarını düşürmek amacıyla uygulanan genişletici politikalar, bütçe açıklarının ve kamu borçlarının artmasına yol açmıştır. Ancak borçların geri ödenemeyeceği endişesi ile finansal piyasalara güven vermek üzere özellikle gelişmiş ülkelerde yeniden daraltıcı politikalara geri dönülmesi, gelişmiş ülkelerdeki durgunluğun tüm dünyaya yayılmasına, işsizliğin daha da artmasına neden olacaktır. Buradan hareketle mekânsallaşma döneminin olgunluk aşamasını tamamlamak üzere olduğu, birikim sürecini kolaylaştıran bilgisayarlar ve teknolojik yeniliklerin, aynı zamanda emeğin de haberleşme ve örgütlenme olanağını kolaylaştırdığı, emeğe ulusal ve etnik farklılıkları bir tarafa bırakıp sermayeye karşı örgütlenmesi için yeni fırsatlar sunduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Y. (2006) "From Liberalization to Investment and Jobs: Lost in Translation" **Turkish Economic Association** Discussion Paper, No.3.
- Asimakopoulous, J. (2009) "Globally Segmented Labor Market: The Coming of the Greatest Boom and Bust, Without the Boom" **Critical Sociology**. 35 (2), 175-198.
- Barone, C. A. (2004) **Radical Political Economy**, M.E Sharpe, New York.
- Bluestone, B. ve Harrison, B. (1982) **The Deindustrialization of America** New York: Basic Books.
- Bowles, S. Gordon D.M.ve Thomas E. Weisskopf (1984) **Beyond the Waste Land A Democratic Alternative to Economic Decline**, Anchor Press/Doubleday: New York.
- Bowles, S. Gordon D. M. ve Thomas E. Weisskopf (1990) **After the Waste Land A Democratic Economics for the Year 2000**, M.E. Sharpe: New York.
- Brady, D. ve Wallace, M. (2000) "Spatialization, Foreign Direct Investment and Labor Outcomes in the American States, 1976-1996" **Social Forces** 70, 67-100.
- Freeman, B. R. (2007) "The Great Doubling: The Challenge of the New Global Labor Market" J. Edwards, Crain, M. ve Kalleberg, A. L. (der.) **Ending Poverty in America: How to Restore the American Dream**, içinde, New York: The New Press,
- Freeman, B. R. (2008) "The New Global Labor Market" **Focus**, 26/1,1-6
- Gereffi, G. (2005) **The New Off Shoring of Jobs and Global Development**, ILO Social Policy Lectures, Geneva: ILO Publications.
- Gordon, D.M (1980) "Stages of Accumulation and Long Economic Cycles" Hopkins, T. Wallerstein, I. ve Hills, B. (der.) **Processes of the World System**, içinde, California: Sage Publication, 9-45.
- Gordon, D. M., Edwards, R. ve Michael Reich, (1982) **Segmented Work, Divided Workers**, Cambridge University Press: Cambridge.
- Gordon, M.D, Weisskopf, T.E ve Bowles, S (1987) "Power, Accumulation, and Crisis: The Rise and Demise of the Postwar Social Structure of Accumulation" Cherry, R, D'Onofrio, C. Kurdaş, Ç. T.R. Michl, Moseley, F. ve Naples, M.I. (der.) **The Imperiled Economy**, içinde, New York: The Union for Radical Political Economics, 43-57.
- Harrison, B. (1994) **Lean and Mean: The Changing Landscape of Corporate Power in an Age of Flexibility**, Basic Books: New York.
- Harrison, B. ve Bluestone, B.(1990) "Wage Polarization in the US and the "Flexibility" Debate" **Cambridge Journal of Economics**, 14, 3, 351-73.
- Harrison, B. ve Kelley, M. (1993) "Outsourcing and the Search for Flexibility" **Work Employment Society**, 7, 213-235.
- World of Work Report (2012) **Better Jobs for a Better Economy** / International Labour Office, Geneva: ILO

- Kotz, D. M. (2003) "Neoliberalism and the Social Structure of Accumulation Theory of Long-Run Capital Accumulation" **Review of Radical Political Economics**, 35(3), 263-270.
- Kotz, D.M. Reich, M. ve McDonough, T. (der.) (1994) **Social Structure of Accumulation**, Cambridge, Cambridge University Press.
- Lippit, V.D. (1997) "The Reconstruction of a Social Structure of Accumulation in the United States", **Review of Radical Political Economics**, 29(3), 11-21.
- Lippit, V. D. (2005) **Capitalism**, New York: Routledge.
- McDonough, T. (2003) "What Does Long Wave Theory Have to Contribute to the Debate on Globalization?" **Review of Radical Political Economics**, 35(3), 280-286.
- McDonough, T. (2008) "Social Structures of Accumulation Theory: The State of the Art" **Review of Radical Political Economics**, 40(2), 153-173.
- McDonough, T. Reich, M. ve Kotz, D.M. (2010) "Introduction: Social Structure of Accumulation Theory for 21st Century" McDonough, T. Reich, M. ve Kotz, D.M. (der.) **Contemporary Capitalism and Its Crises**, içinde, New York: Cambridge University Press, 1-19.
- Milberg, W. (2004) "Globalised Production: Structural Challenges for Developing Country Workers" Milberg, W. (der.), **Labour and the Globalization of Production - Causes and Consequences of Industrial Upgrading**, içinde, New York: Palgrave Macmillan, 1-19.
- Milberg, W. ve Winkler, D. (2010) "Financialization and the Dynamics of Off shoring in the USA" **Cambridge Journal of Economics**, 34, 275-293.
- O'Hara, P.A. (2002) "A New Financial Social Structure of Accumulation in the United States for Long Wave Upswing?", **Review of Radical Political Economics**, 34, 295-301.
- O'Hara, P.A. (2004) "A New Transnational Corporate Social Structure of Accumulation for Long-Wave Upswing in the World Economy", **Review of Radical Political Economics**, 36(3), 328-335.
- OECD (1994) **Jobs Study Report**. Facts, Analysis, Strategies, <http://www.oecd.org/els/employmentpoliciesanddata/1941679.pdf> (15.10.2012)
- Reich, M. (1997) "Social Structure of Accumulation Theory: Retrospect and Prospect" **Review of Radical Political Economics**, 29(3),1-10.
- Reich, M. Gordon, D. M. ve Edwards, R. C.(1973) "A Theory of Labor Market Segmentation" **American Economic Review**, 63(2), 359-65.
- Roach, S.S. (2003) "Outsourcing, Protectionism, and the Global Labor Arbitrage" **Morgan Stanley Special Economic Study**, November 11.
- Roach, S.S. (2004) "How Global Labor Arbitrage will Shape the World Economy" <http://www.globalagendamagazine.com/2004/stephenroach.asp> (15.10.2012)

- Robinson, W. (2004) **A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World**, Maryland: The John Hopkins University Press.
- Rosenberg, S. (1991) “From Segmentation to Flexibility: A Selective Survey” **Review of Radical Political Economics**, 23(1&2), 71-79.
- Rosenberg, S. (2010) “Labor in the Contemporary Social Structure of Accumulation” McDonough, T. Reich, M. ve Kotz, D. (der.) **Contemporary Capitalism and It’s Crises**, içinde, New York: Cambridge University Press, 195-215.
- Rubin, B. (1995) “Flexible Accumulation: The Decline of Contract and Social Transformation” **Research in Social Stratification and Mobility**, 14, 297-323.
- Scott, R. (2011) “Growing U.S. Trade Deficit with China cost 2.8 million Jobs Between 2001 and 2010” **EPI Briefing Paper**, 323, 3-19.
- Smith, J. (2010) **Imperialism and the Globalization of Production** (Ph.D. Thesis, University of Sheffield, July)
<http://www.mediafire.com/?5r339mnn4zmubq7>(17.10.2012)
- Wallace, M. ve Brady, D.(2010) “Globalization or Spatialization? The Worldwide Spatial Restructuring of the Labor Process” McDonough, T. Reich, M. ve Kotz, D. (der.) **Contemporary Capitalism and It’s Crises**, içinde, New York: Cambridge University Press, 121-145.
- Whalen, C. (2005) “Sending Jobs Offshore from the United States: What are the Consequences?”, **European Journal of Economics and Economic Policies** 2(2), 33-40.
- Wolfson, M. H. (2003) “Neoliberalism and The Social Structure of Accumulation”, **Review of Radical Political Economics**, 35(3), 255-262.

